

נאמנות אישית והקנאות לה – פרשת שרה והגר

גלעד ברעלי

ענייננו המפורש הוא פרשת היחסים הקשה בין שרה והגר וערך הנאמנות האישית העומד ביסודה, אך נקדים כמה מילים על תאווה של נשים בספר בראשית.

“הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי” (ל 1) התריסה רחל ביעקב, וזה הוא בדרך כלל האווי הנשי במקרא – לבנים. אמנם במקרה ההוא תאווה לבנים היתה מלווה בקנאותה באחותה לאה ואולי תוצאה שלה, אך גם הקנאה עצמה היתה בשל עניין הבנים. “מתה אנכי” אפשר להבין כאיום בהתאבדות מחמת הסבל הפסיכולוגי שסבלה מעקרותה, ואפשר להבין כאמירה עקרונית יותר על טעם קיומה ותכלית חייה: ללא בנים אין טעם לחיי וחשובה אני כמתה. וכך אומר שם רש”י בעקבות המדרש: “מכאן שמי שאין לו בנים חשוב כמת”. עם זאת יש כמובן יוצאות מן הכלל.

המתאווה הראשונה היא חווה אם כל חי. היא לא התאווה לפרי בטן אלא לפרי עץ, ולמרות שפותרתה על ידי

הנחש, הפיתוי הצליח על רקע תאווה: “ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעיניים ונחמד העץ להשכיל ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל” (ג 6). ובכן תאוה היתה פה עוד לפני האכילה – אמנם כפשוטו לא תאוה מינית ולא להקמת זרע, אלא “תאוה לעיניים”. אך אפשר שגם בעניין זה יש מקום לתמוה מדוע מיהרה לתת מהפרי האסור גם לאדם אישה. והרי, ללא קשר להשערות מאוחרות על האופי המיני של פיתוי הנחש, עולה כי אחרי אכלה מהפרי נתעוררה מודעותה המינית. ואולי בשל כך מיהרה לתת מהפרי גם לאדם כדי שכך יקרה גם לו: “ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירומים הם (ג, 7)”. ולא רק שנתעוררה מודעותה המינית אלא שנחתמה בה בגזרת ה’ “ואל אשך תשוקתך והוא ימשול בך” (15). ואכן אחר כך “והאדם ידע את חווה אשתו”.

מכאן ואילך זו “דרך כל הארץ” כפי שאומרת בת לוט הבכירה לאחותה הצעירה. בזמן ביקור המלאכים בסדום מלאת החמס הן היו כנראה עדיין בתולות – כך לפחות אמר אביהן לרשעים שצבאו על פתח ביתו בשל המלאכים שהתארחו אצלו: “הנה-נא לי שתי בנות שלא ידעו איש” (יט 8). לאחר הפיכת סדום, שממנה נצלו עם אביהן על ידי המלאכים, בהיותם במערה, יעצה הבת הבכירה: “אבינו זקן ואיש אין בארץ לבוא עלינו כדרך כל הארץ. לכה נשקה את אבינו יין ונשכבה עימו ונחיייה מאבינו זרע” (יט 31). וכך עשו, השקו את אביהן לשכרה ושכרו איתו – לילה אחד הבכירה ולילה אחריה הצעירה (יט 31-35), ואכן הרו שתייהן וילדו את מואב ואת בן-עמי.

מקרה ייחודי של תאוה נשית הוא אשת פוטיפר שר הטבחים סריס פרעה, שמרוב תאוה ליוסף ניסתה לפתות ואף לאנוס אותו: “ותשא אשת אדניו את עיניה אל יוסף ותאמר לו שכבה עמי” (לט 7) וכך יום ויום והוא, תוך נאמנות לפוטיפר אדונו, סירב. ואז “ותתפסהו בבגדו לאמר שכבה עמי ויעזב בגדו בידה וינס ויצא החוצה” (12). וכל כך כעסה על יוסף על שלא נענה לה, עד שהעלילה עליו כאילו הוא זה שניסה לשכב (“לצחק”) איתה. והוא כזכור נענש והושם בכלא. זהו סיפור ייחודי במקרא על תאוה מינית של אשה – ללא קשר גלוי ברצונה להרות או להקים משפחה. רמז סמוי לאהבה או לתאוה אשה לאו דווקא כדי ללדת יש גם לגבי לאה, שהיתה פחות מועדפת על יעקב מרחל אחותה. לאחר שלא ילדה ליעקב שלושה בנים, קראה לשלישי לוי כי “עתה הפעם יילווה אישי אלי כי ילדתי לו שלושה בנים” (כט 34). כאן מטרתה המפורשת אינה בנים, שהרי שלושה ילדה כבר, אלא שיעקב אישה יהיה איתה וישכב איתה, והעובדה שילדה כבר בנים תגרום לכך, היא מקווה מתוך הנחה שהוא מעוניין בעוד בנים. ואכן כך נולד יהודה. ומאוחר יותר שלמה לאה לרחל בדודאי בנה כדי שזו תוותר ללילה על יעקב שישכב איתה (ל 16).

אך כאמור, בדרך כלל מתאוות נשים במקרא לבנים. את רחל ותשוקתה לבנים “ואם אין מתה אנכי” כבר הזכרנו. ואמנם לאחר שנים ניתנו לה בנים, ורחל מתה בלידתה את בנה השני, שקראה לו בן אוני ואביו קראו בנימין (לה 18). גם תמר, כלתו של יהודה רצתה בנים. כזכור (לח) לאחר מותם של ער, בעלה, ואונן אחיו היא יועדה לבן השלישי של יהודה, שלה, אך יהודה חשש לתתו לה “פן ימות גם הוא כאחיו” (11). תמר נותרה אז אלמנה ללא בנים. ואז התחפסה לזונה והרתה ליהודה. למעשה די ברור בסיפור שתמר נתאוותה לבן, לא כל כך חשוב ממי, שכן אחרת

קשה להסביר את "התעלול" שעשתה ליהודה כשנחזתה לזונה והרתה לו. את התעלול נאלצה לעשות כי היתה במלכוד – היא נתאוותה לבן, אך בתור המיועדת לייבום על ידי שלה, היתה אסורה על אחר וצפויה למוות אם תחטא בעניין. ואכן כשיהודה שומע שהיא בהריון הוא מורה להרוג אותה (24). הפתרון מבחינתה היה לסבך מראש את יהודה עצמו בהריונה כדי שלא יוכל להאשימה. אך את התעלול, שצלח, עשתה אך ורק כדי ללדת. אין רמז לכך שחשקה ביהודה, ואת שלה ידעה שוודאי לא תקבל לאחר התעלול, כך שלא אותו היא רצתה, אלא בן היא רצתה. ומכאן לענייננו. גם שרה אשת אברהם רצתה בן, ולאחר עקרות ממושכת נולד לה כהבטחת ה' בזקנותה בן – יצחק. שרה הלכה עם אברהם בדרך הארוכה מאור כשדים דרך חרן לכנען. עוד בצאתם מאור כשדים נאמר עליה שהיתה עקרה (יא 30). בצאתם מחרן היתה בת 65 (על אברהם נאמר שהיה בן 75 והיה עשר שנים מבוגר ממנה) ובכל התקופה הארוכה הזו לא הרתה. גם בכנען במשך למעלה מעשרים שנה לא הרתה, ונסתה להיבנות מבן שתלד שפחתה הגר שאותה נתנה לאברהם שתהרה ממנו. עקרותה של שרה מרכזית כמובן בהשתלשלות הסיפור ובגודל הנס שבלידת יצחק, אך היא גם מרכזית להבנת המצב הרגיש והפגיע שבו היתה מבחינה זו, שגם הוא כפי שנראה חשוב להבנתו. עצמת עקרותה של שרה בולטת גם בכך שלאחר מותה אברהם נשא לאשה את קטורה והוליד ממנה עוד ששה בנים, ובנוסף היו לו עוד בנים מפילגשים (כה, 1-6). רק בזקנותה, עקב הבטחה אלוהית הרתה שרה וילדה בן בהיותה בת תשעים.

לפני השלב המכריע הזה, אליו מיד נחזור, מסופרת פרשה צדדית, שכדאי לתת את הדעת על משמעותה בסיפור. לאחר הגיעם לכנען ירדו אברהם ושרה מצרימה בגלל רעב. שרה שהיתה יפת תואר ושאברהם הציגה כאחותו, לוקחה לבית פרעה, שלקח אותה לו לאשה. פרעה לקה בשל כך בנגעים מה' "על דבר שרי אשת אברם" (יב 17), והחזיר אותה לאברהם וגער בו על שרימה אותו כשהציגה כאחותו: "למה אמרת אחותי היא ואקח אותה לי לאשה" (19).

מהי משמעותו של מהלך זה בסיפור? אפשר כמובן שהתורה מספרת את שהיה (או מסורת מקובלת על כך), וברור שהסיפור גם מבטא את השגחתו הפרטית של ה' על אברהם ושרה, אך ראוי לציין שני היבטים נוספים של משמעותה של האפיזודה הזו במהלך הסיפורי הרחב.

האחד – להציג בהדגשה את נאמנותה המופלגת של שרה לאברהם. היא, אשתו היפה והיחידה של אברהם היתה מוכנה למענו ולבקשתו להשפיל את עצמה ולמחול על כבודה עד כדי הפיכתה לפילגש בבית פרעה. עניין זה, כפי שנראה, מרכזי בהבנת דמותה והתנהגותה בהמשך, שכן הפגיעה בחובת הנאמנות האישית כלפיה היא מפתח בהבנה זו.

השני – להציג את אופיו הפשוט והפרגמטיסטי של אברהם בעניינים שונים כמו זה שלפנינו כשהיה מוכן "כשצריך" להונות ולהציג את אשתו כאחותו ולתת אותה לזרים, וזאת כרקע לאדיקות הקיצונית והבלתי מתפשרת של אמונתו שבה הוא ממלא אחר דבר ה' – ב"לך לך", בפרשת גירוש הגר וישמעאל, ובעקדת יצחק. יש לזכור שהמהלך המסופר היה מתוכנן ואברהם אמר לשרה מראש שתציג עצמה כאחותו: "אמרי נא אחותי את למען ייטב לי בעבורך וחיתה נפשי בגללך" (יב 13) וכך נהגו כאן בפועל. וגם לאחר שבהתערבות ה' פרעה מחזיר את שרה לאברהם, הם חוזרים על אותו מהלך עם אבימלך מלך גרר (כ 2), וגם כאן מתערב ה' והפעם מתגלה לאבימלך בחלום ומאיים עליו במוות אם יקרב לשרה. אבימלך מתחנן על חייו ואומר שבתום לב לקח את שרה שכן גם היא וגם אברהם אמרו שהיא אחותו, ומיד מחזיר אותה לאברהם. פשרנותו וגישתו הפרגמטית של אברהם מתגלים גם במשאו ומתנו עם אבימלך על עניין בארות המים, בוותרנותו המופלגת ללוט בעניין הריב בין רועיהם על שטחי המרעה, במשאו ומתנו עם עפרון ובני חת על קניית מערת המכפלה ועוד. על רקע אופי פרגמטיסטי ופשוט זה מבהיקה שבעתיים המוחלטות של אמונתו בה'.

כאמור, גם בכנען במשך כעשרים ושלוש שנים לא הצליחה שרה להרות. היא ללא ספק נתאוותה לבן, עד כדי כך שאחרי עשר שנים לשהותם בכנען החליטה לתת את שפחתה המצרית הגר לאברהם כדי שיוליד בן ממנה: **”ותאמר שרי אל אברהם הנה נא עצרני ה' מלדת, בא-נא אל שפחתי אולי אבנה ממנה, וישמע אברהם לקול שרי. ותקח שרי אשת אברהם את הגר המצרית שפחתה מקץ עשר שנים לשבת אברהם בארץ כנען ותתן אותה לאברהם אישה לו לאשה”** (טז-2-3). מעשים דומים היו כנראה די מקובלים גם אצל נשים לא עקרות, כפי שלמדנו מפרשת רחל ולאח שנתנו ליעקב את שפחותיהן בלהה וזלפה שישכב איתן ויולידו בנים. רחל אמנם עשתה זאת כשהיתה עקרה, אך לאה כלל וכלל לא. ואמנם ארבעה מבניו – בני ישראל – נולדו לשפחות אלה. אולם משך הזמן הארוך שבו, כמפורט לעיל, היתה שרה עקרה עד שהחליטה לעשות זאת מלמד עד כמה קשה היה לה הדבר ועד כמה משמעותי היה בעיניה. עניין זה חשוב כפי שנראה להבנת דמותה והתנהגותה. חשוב לענייננו גם שבמקרה זה היה הבן הנולד נחשב לבן האשה ולא רק בן השפחה – אימו הביולוגית. ואכן במסורת ישראל רחל ולאה הן האימהות ולא בלהה וזלפה. גם שרה עצמה אומרת על הגר **”אולי אבנה ממנה”** – שרה היא זו שתיבנה, שיהיה לה בן. לפי המדרש היתה הגר בת פרעה מאחת מפילגשיו. אין לכך סימוכין במקרא, אך אולי מתכוון המדרש שניתן דעתנו למשמעותה של **”אפיזודת פרעה”** כמפורט לעיל: נאמנותה המופלגת של שרה מתבטאת גם בכך שהיתה מוכנה, בעבור אברהם, להשפיל את עצמה ולהיות לאחת מפילגשי פרעה, וגם בכך שכעת היא מוכנה לרומם את בת פרעה מאחת מפילגשיו, ונותנת אותה לאשה לאברהם. אך אז נשתנה יחסה של הגר לשרה, כנאמר: **”ותרא כי הרתה ותקל גברתה בעיניה”** (טז 4). התורה אינה מספרת במה זה התבטא, אך שרה נפגעה מאוד ובאה בטענות קשות לאברהם: **”חמסי עליך, אני נתתי שפחתי בחיקך ותרא כי הרתה ואקל בעיניה”** (5). הבנת טיבה ועצמתה של פגיעה זו היא עניין מכריע. אפשר להניח שהגר היתה שפחת שרה במשך שנים רבות, שבהן כנראה יחסיהן היו טובים ושרה נתנה בהגר אמון מלא, שכן אחרת קשה להניח שהיתה נותנת אותה לאברהם לאשה, למרות הקושי שחשה במעשה כזה כפי שראינו לעיל. איננו יודעים דבר על גילה, מראה ותכונותיה האישיות של הגר. אך הריונה – לא עצם נתינתה לאשה לאברהם – שינה את הכל. הוא שגרם לה להתגאות על שרה ולפגיעה בה. ההריון מוצג כאן שוב כיסוד קיומה של האשה ותכלית חייה. לא תכונות ויחסים אישיים, אלא ההריון הביולוגי הוא הבסיס להתגאותה של הגר, לפגיעה בכבודה של שרה, ליחסים הקשים ביניהן, ולכעסה של שרה על אברהם. הפגיעה בשרה היתה קשה לא רק בשל עצם התגאותה של הגר שהקלה בכבוד גברתה, אלא גם, ואולי בעיקר, בשל הבגידה בנאמנות האישית שהיתה הגר חבה לשרה גברתה, שלאחר שנים רבות של עקרות שבהן לא עשתה מעשה כזה, רוממה אותה ונתנה אותה לאשה לאברהם שיוליד ממנה בן.

על פשר כעסה של שרה על אברהם שני פירושים עיקריים הם ששרה כעסה על שאברהם לא התערב להפסיק את הביזוי שנתבזתה מהגר; ושכעסה על שקבל בפני אלוהים רק על ערירותו שלו ולא על זו של שרה: **”הנה אנוכי הולך עירי ... הן לי לא נתתה זרע”** (יד 2). לפירוש הראשון – כאמור לעיל לא רק עצם הביזוי פגע בשרה, אלא שהיה בו משום בגידה של הגר בנאמנות האישית לשרה. ובגידה בערך הנאמנות האישית הוא שעומד כמוכבן גם ביסוד הפירוש השני. כך או כך שרה נפגעה קשות וראתה בהתנהגותו של אברהם משום חוסר רגישות ואולי אף חוסר נאמנות לה – לאשה הנאמנה (שהפכה אצל חז”ל לסמל הצדקת) שהלכה איתו מאור כשדים והיתה מוכנה להקריב את כבודה אצל פרעה ואבימלך למענו, וכעת נותנת לו את שפחתה הצעירה לאשה.

תגובת אברהם כאן רק מעצימה את טענתה של שרה לפי הפירוש הראשון: **”הנה שפחתך בידך עשי לה כטוב בעיניך”** הוא אומר לה. והרי כעסה של שרה כלפיו היה על שעמד מנגד ולא התערב כשהקלה שפחתה בכבודה. והנה בתגובתו הוא חוזר על הטעות ועומד שוב מנגד ומתנהג כמי שלא אכפת לו ומשאיר את ההחלטה ואת גורל הגר (שהיא כבר אשתו!) ואת יחסי שתי הנשים ביד שרה. וכדאי לשוב ולהעיר בהקשר זה על ריבוי פניו של אברהם, הדמות המגוונת ורבת הפנים בתורה. שהרי כפי שראינו דווקא נאמנות אישית היתה קו מרכזי ביחסו ללוט בן אחיו, וכפי שפירשנו שם, ה' בכבודו ובעצמו, בהצילו את לוט **”בעבור אברהם”**, מקבל זאת כעיקרון מוסרי מכוון. וגם כאן

ה' כנראה מסכים עם שרה ומאשר את ערך הנאמנות האישית שביסוד קובלנתה. זאת ניתן ללמוד לא רק ממהלך הסיפור ומשתיקתו של ה' כאן, אלא מדבריו לאברהם אחר כך: **"כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה"** (כא 12). על רקע זה בא סיפור מחריד, ששרה היא הדמות המניעה והשולטת בו, ומשמעותו מועצמת דווקא לאור ערך הנאמנות האישית שהדגשנו לעיל. הסיפור בא בשני שלבים. בשלב הראשון שרה מענה את הגר עד כי זו בורחת: **"ותענה שרי ותברח מפניה"** (טז 4). מה היה העינוי שענתה אותה איננו יודעים, אך אולי (כפי שנראה) היה זה שגרמה להריגת העובר שברחמה. מכל מקום אפשר לתאר שהעינוי היה קשה מנשוא והגר ברחה למדבר. רק בהוראת מלאך שנגלה אליה על עין המים ומורה לה לחזור ולהתענות תחת ידי שרה היא חוזרת. היא מתפעלת מראיית המלאך ואומרת **"הגם הלום ראיתי אחרי רואי"** (13) ובאר המים נקראה לפיכך **"באר לחי רואי"** (לימים יצחק **"בא מבא באר לחי רואי"** כשפגש את אשתו רבקה לראשונה, והמקום היה מרכזי בחייו גם לאחר מכן).

ומדברי המלאך אליה אפשר גם ללמוד שהגר אבדה את העובר שהרתה לאברהם. ואולי זה פשר העינוי שנתענתה תחת ידי שרה, או שמא אף נולד העובר ושרה הרגה אותו. שכן המלאך אומר להגר לשוב לבית שרה ושכשתשוב **"הנך הרה ויולדת בן וקראת שמו ישמעאל"**. אלה הם דברי הבטחה לעתיד, ומפשוטו של הכתוב עולה שכשדיבר אליה כבר לא היתה הרה והיתה ללא בן. וכך מבאר שם רש"י: **"הנך הרה – כשתשובי תהיי"**. מה ובכן קרה עם ההריון שהרתה לפני שברחה? או שהופסק, או שילדה ומת הוולד. ואכן בעקבות המדרש אומר רש"י על **"ישפוט ה' ביני וביניך"** (טז 5): **"שהכניסה [שרי] עין הרע בעיבורה של הגר והפילה עובריה, הוא שהמלאך אומר להגר 'הנך הרה'... מלמד שהפילה הריון ראשון"**. ברם, יש לומר שדבר המלאך לא מלמד דווקא שהפילה, ואפשר גם שהגר ילדה ומת הוולד או אף הומת, וזה העינוי הגדול שנתענתה תחת ידי שרה ושבגללו ברחה למדבר. בכל מקרה היה זה עינוי קשה. לא בכדי אומר הרמב"ן על **"ותענה שרי"** עם מבט מוסרי-היסטורי: **"חטאה אמנו בעינוי הזה וגם אברהם בהניחו לעשות כן, ושמע ה' אל עוניה [של הגר] ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני העינוי"**. הרמב"ן כמובן ידע שבעינוי הזה של הגר, בניגוד לגירוש שבא מאוחר יותר, ישמעאל לא היה גורם כלל, ולמעשה עוד לא היה קיים, ובכל זאת הוא קושר בין הפרשיות. אך גם בדברי הרמב"ן לא ניכרת הכרה בגודל הפגיעה שנפגעה שרה מהבגידה בנאמנות כלפיה, שגרמה לעינוי.

השלב השני הוא לאחר לידתו של יצחק. כשהגר חוזרת מהמדבר לבית אברהם היא יולדת לו בן: **"ותלד הגר לאברהם בן"** (15 וכן 16). הפעם היא יולדת כשהיא כבר אשתו של אברהם, שהרי כזכור עוד קודם ניתנה **"לו לאשה"**, ולא כשפחת שרה גברתה שנתנה אותה לאברהם שישכב איתה. את הבן, כלשון הפסוק, ילדה **לאברהם**, ושרה אינה נזכרת עוד בהקשר זה. אברהם היה בן 86 בלידת הבן ישמעאל (שם), וישמעאל נימול בהיותו בן 13 (יז 25). כידוע נפקדה שרה כעבור כשנה, וקרה הנס הגדול לעת אשר דיבר לה ה', והיא ילדה את יצחק בהיותה בת 90. אברהם היה בן 100 בלידת יצחק, וישמעאל מן הסתם בן 14. ואז מסופרת פרשה מחרידה אף יותר מקודמתה. שרה רואה את ישמעאל **"מצחק"** ודורשת מאברהם לגרש את הגר ואת בנה (כא 9-10). מה פירוש **"מצחק"** כאן? אפשר שצחק כפשוטו משום שהמצב נראה לו מצחיק, כשם שצחקה שרה כשנאמר לה שתלד בן או כשם שאמרה בעצמה **"צחוק עשה לי אלוהים כל השומע יצחק לי"** (6). אך אפשר שהכוונה למעשה מיני שעשה ישמעאל. במשמעות זו נאמר על אבימלך מלך פלשתים: **"וירא והנה יצחק מצחק את רבקה אשתו"** (כו 8); וכן **"בא העבר העברי אשר הבאת לנו לצחק בי"** אומרת אשת פוטיפר על יוסף (לט 17) וקודם אמרה **"לשכב עמי"**. ההקשר הסיפורי, שהדבר נעשה לאחר שיצחק נגמל ואחרי משתה שערך אברהם לכבוד זה, ועצמת תגובתה של שרה מלמדים אולי שמדובר אף במעשה מיני

שעשה ביצחק הקטן. וגם על כך מלמדים דברי רש"י שאומר בעקבות המדרש, שה"מצחק" של ישמעאל כאן היה "גילוי עריות" (כך גם פרשו את "ויקומו לצחק" שבמעשה העגל, שמות לב 6).¹

תגובת שרה היתה קשה ביותר. היא דרשה מאברהם לגרש את הגר ואת בנה. קודם ענתה שרה את הגר וזו ברחת בעצמה למדבר. הפעם שרה דורשת במפגיע גירוש. גירוש זה, למדבר, פירושו הצפוי היה למעשה גזר דין מוות. ותגובה זו, יש להדגיש, היתה תגובתה שלה, לא מצוות אלוהים או דבר מלאך. אלהים אמנם אומר לאברהם לשמוע בקולה, אך לה הוא לא אומר דבר. אמנם, תכנית אלוהית קיימת ברקע הדברים להקים את הברית ביצחק ("ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה" (יז 21), והיא נאמרת לאברהם, לא לשרה ואין ראייה שהיא יודעת זאת. מדבריה לאברהם "כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק" (כא 10), עולה שקנאות צרה של אם ליוצא רחמה ודאגת ירושה הם שהניעו אותה, ורק חפשה תירוץ להיפטור מישמעאל (שהיה, נזכור, בנורמות המקובלות, יכול להיחשב בנה הבכור, אך שהיא לא התייחסה אליו כך). זו קנאות ושנאה קשה ביותר, וניסיון להבינה מרכזי בהבנת הפרשה. ואם מעשה שרה ניתן אולי להבנה בהנחה שישמעאל אכן עשה ביצחק התינוק מעשה גילוי עריות או ניסה לרצחו, הוא קשה יותר להבנה אם נאמר שישמעאל צחק כפשוטו, אולי אפילו מתוך גאווה או לעג (כפירוש הרמב"ן), שאז תגובת שרה נראית נוראה אף יותר. שהרי אפשר להניח כי בדרישתה לגרש אותו ואת אימו היא ידעה שהיא אולי דנה אותם למות מיתה קשה במדבר. ועל מה, על זה שצחק? – הרי היא עצמה אמרה "כל השומע יצחק לי". מהו המסר או המשמעות האמונית-מוסרית שבאה התורה ללמד על עמדתה של שרה (הצדקת) כאן? ומה עם ערך הנאמנות האישית שהיה כזכור ביסוד קובלנתה של שרה כלפי אברהם, ואולי אף ביסוד שנאתה להגר? זהו אולי אחד מרבדי המשמעות העמוקים של הסיפור ומפתח להבנת עמדתה של שרה: את עצמת כעסה, שנאתה ונקמנותה של שרה כאן יש להבין דווקא לאור ערך הנאמנות האישית שבעיניה נבגדה כלפיה – גם מצד הגר וגם מצד אברהם. תגובתה על מה שראתה כבגידה בנאמנות רק מעצימה את ערכה של זו.

אברהם בתחילה מתנגד – "וירע הדבר בעיני אברהם על אודות בנו" (11) – אך ה' ציווהו "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה" (12). ואברהם, שידע לאהוב ולהיות נאמן ללוט בן אחיו, וכדי להצילו ידע להילחם בארבעה מלכים ולנצחם, שידע להתווכח עם ה' על צדק ומשפט בעניין סדום, אך לנהוג בפרגמטיות מתפשרת כפי שראינו לעיל, אותו אברהם מציית מיד ובאופן מוחלט כשמדובר בדבר ה'. כשם שציית מיד לצו ה"לך לך" ועזב את תרח אביו (ואת החיים הטובים שכנראה היו לו) בחרן, וכשם שהוא עתיד לציית לצו האלוהי בפרשת העקדה, כך הוא מציית גם פה ומגרש את הגר אשתו ואת ישמעאל בנו למדבר. זהו בנו בכורו שבעבר אברהם התפלל עליו לה' "לו ישמעאל יחיה לפניך" (יז 18). ובתיאור היבש והלקוני של התורה אפשר לחוש את עצמת הקושי והכאב של אברהם: "וישכם אברהם בבקר ויקח לחם וזחמת מים ויתן אל הגר שם על שכמה ואת הילד וישלחה" (כא 14; והשוו לכו 3 בפרשת העקדה). לאחר שגורשו תעתה הגר עם בנה במדבר עד שיבשו, "ויכלו המים מן הזחמת, ותשלך את הילד תחת אחד השיחים ותלך ותשב לה מנגד הרחק כמטחוי קשת כי אמרה אל אראה במות הילד. ותשב מנגד ותשא את קולה ותבך" (כא 15-16). זהו הבכי הראשון במקרא – בכי קורע לב של אם המנסה להימנע מלראות במות בנה הגווע. והרי גם היא מן הסתם גוועה ועמדה למות שם. אך לא על עצמה ועל מותה חשבה ובכתה, אלא על בנה. ואז מתגלה לה מלאך שמגלה לעיניה באר מים שמצילה את נפשותיהם, כי "שמע אלוהים אל קול הנער באשר הוא שם". ואכן, ישמעאל גדל, נשא נשים, הוליד בנים "שנים-עשר נשיאים לאומותם" (כה 16), וחי מאה שלושים ושבע שנים (17). אך לפי המסופר כפשוטו, ספק אם אברהם ידע כל זאת. אמנם שנים קודם לכן, עוד לפני לידת יצחק וכמובן לפני הגירוש ה' אומר לו, "ולישמעאל שמעתך, הנה ברכתי אותך והפריתי אותך והרביתי אותך במאוד מאוד

¹ במדרש המאוחר 'פרקי דרבי אליעזר' מייחסים לישמעאל שהיה "רובה קשת" ניסיון לרצוח את יצחק (וראו י. זקוביץ וא. שנאן: 'גם כך לא כתוב בתנך', פרק ח, עמ' 101) – אפשרות המוזכרת ברש"י וברמב"ן על "מצחק".

שנים עשר נשיאים יוליד ונתתיו לגוי גדול" (יז 20). ברם, לא רק שזה היה כמה שנים קודם לגירוש, אלא שגם אז אברהם לא היה בטוח בכך, כשם שלא היה בטוח בהבטחה באותו מעמד על לידת יצחק: "ויפול אברהם על פניו ויצחק ויאמר בליבו הלבן מאה שנה יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד" (יז 17).² אפשר לכן להניח כי ככל שידע לאחר הגירוש חשש כי נחרץ גורלם למות במדבר. זהו פן נוסף בכאבו של אברהם ובגודל הטרגדיה שעבר עם גירוש הגר וישמעאל (כזכור, כפי שצינו במקומו, ספק גם אם הוא ידע על הצלת לוט שכל כך רצה בה). ישמעאל כנראה לא ניתק את זיקתו לאביו, ובעת מותו של אברהם, כשבעים שנה לאחר הגירוש, בא לקברו, ואז נפגש גם עם יצחק: "ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו אל מערת המכפלה" (כה 9). כרגיל, התורה לא מפרשת ורק נותנת לנו לשער מה חשבו והרגישו בפגישה זו. על הגר, שהיא על פניו, גיבורת הטרגדיה, אין אנו שומעים יותר, לבד מאזכור קצר שלקחה לישמעאל אשה מארץ מצרים (כא 21). ושתיקה זו היתה כנראה קשה לחז"ל והוא אולי יסוד המדרש בב"ר, המובא גם ברש"י, שקטורה, אותה נשא אברהם לאשה אחרי מות שרה, היא הגר, וכך עוד מעגל נסגר.

כדאי לשים לב לנקודת המבט שממנה מסופר הסיפור, שהיא נקודת מבט נשית ואימהית מובהקת. הרי ישמעאל היה בעת הגירוש כבר כבן 17 שנים (ילקוט שמעוני וירא צה ע"ב; ואכן הוא היה כבן 14 בהולדת יצחק, ועוד כשלוש עד היגמל יצחק, המשתה והגירוש); סביר לפיכך שכוחו וכוח שרידותו במדבר היו גדולים משל אימו, אך הוא נקרא כאן "ילד", ולשון המספר יוצרת תחושה כאילו הוא ילד קטן שאימו נושאת אותו בזרועותיה ואז משתש כוחה ומשכלו המים היא משליכה אותו תחת אחד השיחים והוא גועה בככי. ונקודת המבט הזו גם מעצימה את הקושי הנורא שבמעשה שרה: שנים רבות נתאוותה לכן, וביאוושה מעקרותה נתנה את שפחתה לאברהם שיוליד לה ממנה בן, והנה היא נסחפת פה ברגש כעס ונקם קיצוני לגרש למדבר ולמעשה אולי לגרום למותם של שפחתה ושל הבן שילדה. ואברהם, שהדבר היה רע בעיניו, נאלץ בהוראת אשתו שהוא מצווה מה' לשמוע בקולה, לגרש את בנו בכורו ואולי לדון אותו בכך למוות. זו, עוד לפני פרשת עקדת יצחק, ההקרבה הגדולה שאברהם מקריב במצוות ה'.³ ויש להדגיש שבניגוד לפרשת העקדה למשל, הבאה מיד אחר כך, כאן נידונים הילד ואימו לגירוש ולמעשה אולי אף למיתה ביוזמתה ובהוראתה של שרה אשת אברהם אבינו, על עניין לכאורה של מה-בכך. זו אכן אחת הפרשות הנוראות והמזעזעות במקרא. לפי רש"י, בעקבות המדרש, מתה שרה כששמעה על פרשת העקדה (ור' ב"ר נח). אולי באומרו זאת התכוון רש"י לאפשרות שהעקדה היתה מעין עונש לשרה על עינוי הגר וגירושה עם בנה. מכל מקום יש קושי גדול בהבנת התנהגותה של שרה ומשמעותו של הסיפור. הסבר רווח, שתכנית אלוהית מכוונת את הדברים להקים את ההבטחה לאברהם ביצחק, הוא כמובן נכון אך כללי מדי ולא מספק. ההסבר המוצע כאן גם להתנהגותה של שרה וגם למשמעותו של הסיפור הוא בערך הנאמנות האישית: שרה נהגה כפי שנהגה כי ערך זה נבגד כלפיה. ומשמעות הסיפור כולו היא להעמיד ערך זה כערך מוסרי-דתי מכונן.

זהו סיפור נשי מובהק, שהגברים – אברהם, ישמעאל ויצחק – הם דמויות רקע פסיביות בו. וזה סיפור על יצירות נשית חזקה – רצון עז לבן ותסכול העקרות של שרה, גאוותה של הגר השפחה ההרה כלפי גברתה העקרה, תלונותיה ונקמנותה של שרה על כך, אהבת אם על שני גילויים אופייניים שלה – גוננות קנאית עד כדי אכזריות של שרה על יצחק, ודאגה, טיפול ורחמים עד כדי יאוש של הגר על ישמעאל. ומעבר לכל אלה, ואולי ביסודם, נמצא ערך הנאמנות האישית שנבגדה כאן, וגם הוא מוצג מנקודת המבט הנשית של שרה. וכרגיל, מעל כל אלה פועל המושך בחוטים שנותן למעשה תוקף מוסרי מוחלט לערך זה, שבהתאם לו הוא נאמן לאשר הבטיח "הרבה ארבה את זרעך" "וביצחק ייקרא לך זרע". את הבטחתו ותוכניתו הוא מקיים דרך פועלה של שרה.

² רש"י והרמב"ן, בעקבות אונקלוס, מפרשים "ויצחק" כאן כלשון שמחה על פליאה גדולה ולא כביטוי ספק. ראו רשימתו של מנחם פרי בהארץ ספרים 11.10.2005 "איזה מין אלוהים" על תקבולות ניגודיות בין פרשות

הגר והעקדה www.haaretz.co.il/literature/1.1050089

כפשוטם של דברים, שרה, יש לומר, מוצגת באור לא מלבב בסיפור, והוא מעורר לנסות להבין את דמותה ואת מטרתו ומשמעותו של הסיפור. ועיקר בהבנה זו נעוץ כאמור בערך הנאמנות האישית: את התנהגותה של שרה, כעסה, ונקמנותה כאן יש להבין לאור הפגיעה הקשה שנפגעה ממה שראתה כבגידה בנאמנות האישית כלפיה – בעיקר מצד הגר ובמידה מסוימת גם מצד אברהם. והרי, כפי שהודגש לעיל, שניהם היו חבים בנאמנות אישית אליה – במיוחד במצב המאוד רגיש שהיתה בו – אברהם, בשל היותה אשתו ונאמנותה המופלגת כלפיו, והגר, בשל היותה גברתה שרוממה אותה, ולמרות שהדבר היה קשה לה, נתנה אותה לאשה לאברהם שתהרהר ממנו. ובדומה למה שראינו בפרשת לוט, האישור האלוהי שניתן כאן להתנהגותה של שרה מעניק תוקף עליון לערך זה. ערך הנאמנות האישית מוצג כאן לא רק כגורם פסיכולוגי שביסוד הטרגדיה שהתרחשה, אלא כעקרון מוסרי ביחסי בני אדם.

להבנת משמעות הדבר יש לזכור גם את ההקשר האמוני הרחב שלו: נאמנות היא יסוד הקשר האמוני בין ה' למאמיניו. עניין זה מודגש בפרשה בברית הכרותה שבין ה' לאברהם: **"ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמור לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים ועד הנהר הגדול נהר פרת"** (טו ו 18) וכן **"אני הנה בריתי אתך והיית לאב המון גויים"** (יז 4), ומוצג בספר בראשית ובתורה כולה כיסוד האמונה בה' ויסוד המחויבות שלו כלפי מאמיניו, והבחירה בעם ישראל בעם סגולה לה'. וביסוד הנאמנות האמונית הזו עומדת הנאמנות האישית בין בני אדם הקשורים בקשר נאמנות, כגון זה שבין רות לנעמי, בין אברהם ולוט, בין שרה ואברהם, שעליהם הרחבנו במקומם.

גלעד ברעלי, ירושלים, אדר תשע"ה